

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ****Т.С. ЖҰМАШЕВА**

Коммуникативтік мәдениетті зерделеу ең алдымен «коммуникация» (қатынас), «қарым-қатынас», «сөйлеу», «тіл» категорияларын анықтап алуды талап етеді.

«Коммуникация» латын тілінен аударғанда «ортақ ету, байланыстыру, араласу» дегенді білдіреді. XIX ғасыр коммуникация техникалық мағынада «байланыс орнындағы жолдар, құралдар» деп қолданылды. XX ғасырда ол әлеуметтік мағынаға ие болды.

«Коммуникация» (қатынас) және «қарым-қатынас» ұғымдарын ажыратудың маңызы зор. Коммуникация бір жақты ақпарат бағытын білдіреді. Қатынас мәдениеттің кез келген түрінде мүмкін екен. Ал қарым-қатынас үшін диалог, басқаның қатысуы, түсінісу, көпмәнділік әрі басқаның пікірі мен сеніміне шыдамдылық керек. Тек осы жағдайлардың барлығы қамтылғанда ғана шын мәнінде жеке тұлғаның дамуын, мәдениеттің нәтижелі қызметін, көркем құндылықтарды тудыруды қамтамасыз ететін қарым-қатынас мүмкін болмақ.

Ғалымдар «қарым-қатынас» және «коммуникация» ұғымын бір мағынаны білдіреді деп зерделейді.

Қарым-қатынас белсенділігі арқылы адам өзі өмір сүрген ортамен, жолдас-тарымен, адамдармен қарым-қатынасқа түседі. Қарым-қатынас белсенділігінің нәтижесінде жеке адамның бойындағы

адамгершілік қасиеттері дамиды және қалыптасады. Қарым-қатынас барысында адамда мынадай қасиеттердің болуы шарт: адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай білу; тұрақты жақсы көңіл күй; қоғамдық жұмыстарға белсенділік көрсете білу; басқа адамды түсіне білу; өзін басқа адамның орнына қоя білу; жеке адамдардың негізгі көзқарастарын есте сақтап, онымен санасу; танысқан адамдармен тіл табыса білу; қарым-қатынас кезінде адамдардың жас ерекшелігін ескеру; пайда болған жағдаятты кикілжіңге түспей дұрыс шешуге тырысу; басқа адамдардың көзқарастарын есепке ала білу; адам құндылықтарын түсініп, оған сипаттама беру.

Қарым-қатынас мазмұны – ақпараттық, жеке даралық байланыстар арқылы басқа субъектілермен немесе өзіндік қатынастар арқылы айқындалады. Қарым-қатынас заңдылықтарын, оның терең механизмін әлеуметтік-психологиялық аспектіде түсіну педагогикалық практика үшін өте маңызды болып табылады.

А.А. Леонтьев өзінің қарым-қатынас психологиясын зерттеуге арналған еңбегінде вербальді немесе вербальді емес қатынасты жеке адамдар арасындағы қарым-қатынасы, оның индивидтердің когнитивтік белсенділігі негізінде қалыптасуы тұрғысынан қарастырады [1].

И.А. Зимняяның пікірінше: «Педагогикалық қарым-қатынас оқу әрекеттестігінің, мұғалім мен оқушының

ынтымақтастығы формасы. Бұл жеке және әлеуметтік бағытты әрекеттестік. Педагогикалық тілдесім бір мезгілде қатысымдық, перцептивтік және интерактивтік функцияларды орындайды, ол үшін вербальді, бейнелі, символикалық және кинетикалық құралдар жиынтығын ұштастырады» [2].

Педагогикалық қарым-қатынас функцияларын анықтау көбінесе мұғалімнің өз қызметінде алға қоятын мақсатына байланысты: а) оқу-тәрбие материалдарын оқушының дара ерекшеліктеріне қарай іріктеу, құру және оқушының жеке тұлғалық үлгісін жобалау секілді конструктивтік қабілеті; ә) оқушыны әртүрлі оқу әрекетіне қатыстырып, ұжымда әр тұлғаның белсенділігін көтеру секілді ұйымдастырушылық қабілеті; б) оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болу, оқушылардың даму деңгейіне, талабына сай болу секілді коммуникативтік қабілеті.

Психолог Б.Ф. Ломов қарым-қатынас функцияларын анықтаудың қайнар көзі қатысымдық болатынын көрсететін жіктеуді ұсынады: ақпараттық-қатысымдық, регуляциялық-қатысымдық және аффектілік-қатысымдық [3]. Психологтың пікірінше, бірігіп істелген әрекетте риторикалық негізге сүйену ұйымдастырушылық және конструктивтік функциялардың да қатысымдық екенін көрсетеді. Ұйымдастырушылық функция нақты тілдесім, қарым-қатынас кезінде жүзеге асады, конструктивтік функция қатысымдық кезеңге дейін көрінеді, дегенмен, бұл кезеңде де материалды сұрыптау, жүйелеу, ұйымдастыру айтатын сөзіне (тақырыпқа), адресанттың (мұғалімнің) қатысымдық ниетіне және адресантқа (нақты оқушыларына) арналған сөзіне қатысты болады.

Педагогикалық қарым-қатынасты талдауда қарым-қатынастың педагогикалық және нақты қатысымдық бірлік-

тері ұғымдарының шекарасын айырып көрсетуіміз керек. Бұл екеуі бір құбылыс деп түсінеміз, алайда, біріншісі екіншісі арқылы жүзеге асатыны белгілі.

Педагогикалық қарым-қатынас процесінде өте маңызды рөлге мұғалім ие болады. Мұғалім мамандығын әртүрлі мінезді, әртүрлі темпераментті адамдар меңгеретіндіктен, қарым-қатынас стилі де әртүрлі болып келеді. Қарым-қатынас стилі ұғымына В.А. Кан-Калик: «Қарым-қатынас стилі деп біз педагогпен оқушының әлеуметтік-психологиялық арақатынасының жеке типологиялық ерекшеліктерін айтамыз: а) мұғалімнің қатысымдық мүмкіндіктері; ә) педагогпен оқушының өзара қарым-қатынасының қалыптасуы; б) педагогтың шығармашылық тұлғасы; в) оқушы ұжымының ерекшеліктері» деген анықтама береді [4].

Педагогикалық қатынас мұғалім іскерлігінің болуын:

- қатынастың өзгеріп отыратын жағдайларына тез, оперативті дұрыс бағдарлану қажет;

- коммуникация жүйесін дұрыс жоспарлауды және жүзеге асыруды;

- қатынастағы кері байланысты үнемі сақтауды талап етеді.

Педагогикалық қатынаста коммуникацияның екі типін бөлуге болады: дайындалған коммуникация және дайындалмаған коммуникация.

Дайындалмаған коммуникацияның дағдыларын құруда:

- педагогтың жалпы эрудициясы мен мәдениеті;

- оперативті кәсіптік ойлау;

- сөздік қоры бай және жалпы сөйлеу мәдениеті;

- ұсынылатын коммуникативтік жағдайларда әрекет ету іскерлігі;

- балалармен коммуникацияны ұйымдастырудың ыңғайлылығы маңызды болып табылады.

Бұл талаптар мұғалімнің коммуника-

тивтік мәдениетінің ерекшелігін анықтайды.

Қазіргі таңда оқытушының коммуникативтік икемділігін, бір-бірімен қарым-қатынаста тез әрі шапшаң тіл табысу қабілетін қалыптастыру үшін педагогикалық теория мен тәжірибеде жоғары оқу орындарына бағытталған диалогтік және пікірталастық әдістемелердің топтамасы қолданылып келеді. Мұндай әдістемелер жастардың қарым-қатынас барысындағы икемділігін көрсете білуін және өз көзқарасын дәлелдеп, сұрақтарды нақтылықпен жеткізе білу қабілеттерін қалыптастырады. Сондықтан коммуникативтік икемділікті дамыту педагогикалық тәжірибе барысында да, өзара байланыс жүйесінде де теориялық оқытудың өзара байланысының мол болуы қажет.

Кәсіби-педагогикалық қарым-қатынасты қалыптастыру мәселесіне талдау жасағанда кері қатынас барысында рефлексивтік жағдай төмендеп, диагностика нақты болмай қалуы мүмкін, бірақ бұл көбінесе ескеріле бермейді. Сол себепті педагогикалық қарым-қатынастың технологиясын толық шешу үшін коммуникативтік міндеттердің орындалу сатысы төмендегідей болуы мүмкін:

- қарым-қатынас жағдайына бейімделу;
- сырттағы адамдарды өзіне қарату;
- нысанның жан дүниесін жаулап алу;
- сөздік қарым-қатынасты іске асыру;
- эмоционалды және мазмұнды байланысты іске асыру.

Педагогикалық қарым-қатынас мынадай бөліктерді қамтиды және педагогикалық үрдіске сәйкес бір қарқындылыққа ие болады:

- мерекелік шараға немесе сабақты дайындау үрдісі кезінде қарым-қатынасты қалыпқа келтіру;
- қарым-қатынастың үзбей ұйымдас-тырылуын қамтамасыз ету;

- педагогикалық үрдісте қарым-қатынасты басқару.

Қандай да болмасын қызмет саласының негізгі түрі қарым-қатынас арқылы іске асырылады. Оның маңыздылығы адамдардың бір-біріне ықпал етуі, ақпарат алмасуы. Қарым-қатынас іс-әрекеттің бір түрі іспеттес. Адамдар үшін қарым-қатынас оның ортадағы мекені.

Адамдар арасындағы *қарым-қатынасты күрделі, өзгермелі, өзара байланысты* жүйе ретінде қарастыра отырып оның бірнеше түрін бөліп көрсетуге болады.

1. Ресми қарым-қатынас – қызметтік негізде қалыптасады, заңмен тұрақтанады, жарғымен, ережелермен реттеледі.

2. Ресми емес қарым-қатынас – жалпы қабылданған заңдар мен талаптарды, белгілі тұрақтанған ережеге бағынуды талап етпейтін адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасы.

3. Тігінен қарым-қатынас – бұл тұлғааралық байланыс, басшы мен оған бағынушылар арасындағы, көшбасшы мен басқа ұжым мүшелері арасындағы байланысты көрсетеді, жалпы ұжымда ресми мәртебеге ие тұлға мен қалғандары арасындағы қатынас түрі.

4. Көлденеңінен қарым-қатынас – бұл бірдей мәртебеге ие ұжым мүшелерінің арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасы. Ұжым ішінде тігінен және көлденеңінен қарым-қатынас түрлерін бір-бірімен салыстыруға, қарама-қарсы қоюға болмайды.

5. Іскерлік тұлғааралық қарым-қатынас – бірлескен іс-әрекет, қызмет барысында адамдар арасында болатын қарым-қатынас түрі.

6. Жеке қарым-қатынас – орындалатын іске тәуелді емес адамдар арасындағы қарым-қатынас. Іскерлік және жеке қарым-қатынас түрлері бір-бірін толықтырады.

7. Рационалды тұлғааралық қа-

рым-қатынас – адамдардың бір-бірі туралы білігі, басқа адамдардың оны объективті бағалауы.

8. Эмоционалды қарым-қатынас – адамның адам даралығын қабылдауы. Бұндай қарым-қатынас түрі жағымды және жағымсыз қарым-қатынас негізінде іске асырылады.

Аталған қарым-қатынас түрлері ұжымды дамытуға, ондағы дұрыс қарым-қатынасты қалыптастыруда маңызды.

Маманның коммуникативтік мәдениетіне мынадай мәселелерді енгізу керек: адамдармен қарым-қатынас жасаудағы қызығушылық пен алшақтық; кәсіби әріптестермен қарым-қатынастағы өзіндік талпынысы; ұйымдастырушылығы, өзіндік кәсіби беделі, өзіндік беделін көтеру мен бекітуге талпыну; білім және ақыл-ой; қарым-қатынас түрлері, қарым-қатынастың құрылымы мен қызметі; қарым-қатынастың қажеттілігі; қарым-қатынас стилі; білім.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Леонтьев А.А. Психология. М., 1997.
2. Немов Л. Психология. Минск, 2003.
3. Ломов Б.Ф. Психология. Ростов-на-Дону, 2003.
4. Кан-Калик. Избранные сочинения. М., 2003.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрыты вопросы формирования педагогических отношений. Проводен анализ исследований педагогов и психологов о стилях человеческих отношений.

ӘА ” ” fl Әк

The issues of developing pedagogical relationship have been exposed. Human relations' types have been analyzed.